



Κεφάλαιο 1

Η Φυσική Αγωγή και ο Αθλητισμός των Αρχαίων Λαών

Σουμέριοι

Η Μεσοποταμία χαρακτηρίζεται γενικά σαν η κοιτίδα των πρώτων προϊστορικών πολιτισμών. Λέγοντας Μεσοποταμία, εννοούμε την περιοχή μεταξύ Τίγρη και Ευφράτη στη Δυτική Ασία. Οι αρχαιολογικές ανασκαφές στην περιοχή αυτή του κόσμου, που άρχισαν από τα μέσα του περασμένου αιώνα και συνεχίζονται μέχρι σήμερα, μαρτυρούν κατοίκηση του χώρου αυτού από την αρχή της Μεσολιθικής περιόδου, ίσως και νωρίτερα. Η ανάπτυξη των πολιτισμών στην περιοχή αυτή, οφειλόταν στην εύφορη πεδιάδα που σχηματίζουν οι ποταμοί Τίγρης και Ευφράτης. Κατά την 4η π.Χ. χιλιετία πολλά αξιοσημείωτα γεγονότα συνέβησαν, μεταξύ των οποίων η εφεύρεση της γραφής, η επινόηση του τροχού και η γέννηση της πόλης. Όλα αυτά τα επιτεύγματα πραγματοποιήθηκαν στο νότιο μέρος της Μεσοποταμίας, που είχαν υπό τον έλεγχό τους οι Σουμέριοι. Είναι η περιοχή που καταλαμβάνει σήμερα το νότιο Ιράκ, μεταξύ Τίγρη και Ευφράτη, μία περιοχή που μετά την παρακμή των Σουμερίων ονομάστηκε Βαβυλωνία. Γύρω στο 3300 π.Χ. οι Σουμέριοι, πιθανώς προερχόμενοι από τις παράλιες περιοχές της Κασπίας θάλασσας, ή από την ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας, φθάνουν στη Μεσοποταμία και κατοικούν την περιοχή. Οι Σουμέριοι συγχωνεύτηκαν με τις φυλές που κατοικούσαν σ' αυτή και έτσι άρχισαν να αναπτύσσουν τον πολιτισμό τους, ο οποίος είναι από τους αρχαιότερους στην ιστορία του ανθρώπου, πιθανώς ο αρχαιότερος.

Η γλώσσα των Σουμερίων θεωρείται από τους ειδικούς, ως η «αρχαιότερη γραπτή γλώσσα». Συγκεκριμένα κυριάρχησε από το 3100 π.Χ. ως το 2000 π.Χ. οπότε αντικαταστάθηκε από την Ασσυρο-Βαβυλωνιακή γλώσσα γνωστότερη ως Ακκαδική.¹ Η αντικατάσταση αυτή αφορά μόνο την ομιλουμένη γλώσσα και όχι τη γραπτή. Υπό την τελευταία ιδιότητα έζησε μέχρι και το τέλος ως Ακκαδική.

Οι Σουμέριοι δημιούργησαν τις πόλεις,² οι οποίες ήταν ανεξάρτητες, έχοντας δικό τους οχυρό, δική τους θεότητα και δικό τους κεντρικό ναό. Η σπουδαιότερη πόλη τους ήταν η Ουρ, η οποία συνέδεσε το όνομά της με

¹ Η ονομασία Σουμέριοι προέρχεται από το όνομα «Σούμερ». Έτσι ονομάζονταν οι λαοί που συγχωνεύτηκαν και κατοίκησαν στη νότια Μεσοποταμία από το 3500-2000 π.Χ.

² Αρχαιολόγοι αναφέρουν 11 περίπου πόλεις-κράτη των Σουμερίων κατά τη μακράιωνη ιστορία τους. Η πόλη Ούρ ήταν, όχι μόνο η σπουδαιότερη αλλά και η αρχαιότερη πόλη των Σουμερίων, αφού οι αρχαιολόγοι τοποθετούν την αρχή της πόλης γύρω στο 3200 π.Χ.

την ακμή του πολιτισμού του λαού αυτού. Είναι άλλωστε γενικά αποδεκτό ότι, ο πρώτος βασιλιάς της πόλης αυτής, εξέδωσε τον αρχαιότερο νομοθετικό κώδικα.³ Πρόκειται για την πρώτη κωδικοποίηση των νόμων, που γνωρίζει μέχρι σήμερα ο άνθρωπος. Η ιστορία των Σουμερίων φθάνει μέχρι τις αρχές της 21ης π.Χ. χιλιετίας, και συγκεκριμένα μέχρι το 1900 π.Χ., όταν οι Αμορίτες επικράτησαν οριστικά στη Μεσοποταμία. Η νέα αυτή σημιτική δυναστεία ωφελήθηκε τα μέγιστα από τον πολιτισμό του λαού που κατέκτησε. Συγκεκριμένα, οι κατακτητές επωφελήθηκαν από τη χρήση του τροχού και τα οχήματα με τροχούς, την κωδικοποίηση των νόμων, τη δημιουργία ανεξαρτήτων πόλεων, τη σφηνοειδή γραφή, την ανάπτυξη της τέχνης της χρυσοχοΐας, την επεξεργασία κοσμημάτων, από τη λογοτεχνική παραγωγή⁴ κ.λπ.

Οι Σουμέριοι, όπως και οι περισσότεροι από τους άλλους λαούς του αρχαίου κόσμου, λάτρευαν πολλούς θεούς, τους οποίους τιμούσαν με γιορτές και θυσίες ζώων. Πίστευαν, όπως και οι αρχαίοι Έλληνες, ότι οι θεοί τους είχαν ανθρώπινα χαρακτηριστικά και ανθρώπινες αδυναμίες. Η θρησκευτικότητά τους φαίνεται καθαρά στα έργα τέχνης που άφησαν.⁵ Η λατρεία των θεών τους ήταν γι' αυτούς πρωταρχικό καθήκον, γιατί πίστευαν ότι με τον τρόπο αυτό θα μπορούσαν να κερδίσουν την εύνοιά τους. Οι αρχαιολογικές ανασκαφές μαρτυρούν, ότι οι Σουμέριοι χρησιμοποιούσαν μουσική για τη λατρεία των θεών τους. Στους βασιλικούς τους τάφους οι αρχαιολόγοι βρήκαν διάφορα μουσικά όργανα όπως λύρες, άρπες κ.λπ. (Εικ. 1, 2) πολύ έντεχνα φτιαγμένες. Τα μουσικά όργανα είναι μια ακόμα συνεισφορά στον πολιτισμό. Παράλληλα ανακάλυψαν τη σφηνοειδή γραφή, την οποία χρησιμοποίησαν αρκετοί λαοί για να γράψουν τη γλώσσα τους.⁶

Οι Σουμέριοι πίστευαν ότι η καλή φυσική κατάσταση ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για τη διατήρηση και επέκταση του κράτους τους. Από τα αρχαιολογικά ευρήματα φαίνεται ότι οι Σουμέριοι επιδίδονταν στις αρματοδρομίες (Εικ. 3) και στο κυνήγι με μεγάλη επιτυχία. Στην τέχνη τους υπάρχουν επίσης σκηνές που απεικονίζουν πάλη (Εικ. 4, 5), πυγμαχία (Εικ. 6) και χορό (Εικ. 7), στοιχεία που μαρτυρούν την αγάπη του λαού εκείνου για ειρηνικά αγωνίσματα.⁷ Επίσης η απεικόνιση τόξων στην τέχνη τους, είναι μια ένδειξη χρησιμοποίησης των όπλων αυτών όχι μόνο για κυνήγι αλλά και για στόχευση.⁸ Μερικά από τα έργα της τέχνης

³ Ο πρώτος βασιλιάς της Ουρ ονομαζόταν Ουρ-Ναμμού και έχει συνδέσει το όνομά του με τον αρχαιότερο κώδικα νόμων της ανθρώπινης ιστορίας.

⁴ Οι λογοτεχνικές επινοήσεις των Σουμερίων αναφέρονται σε επικά ποιήματα, θρησκευτικούς ύμνους και μύθους με κύρια πρόσωπα τους θεούς και τους ήρωές τους. Από τα επικά ποιήματα, τα γνωστότερα είναι αυτά που ανήκουν στον κύκλο για τα κατορθώματα του ήρωα των Σουμερίων Γκιλγκαμές. Χρονολογικά το έπος εξελίσσεται πριν το 2500 π.Χ. όπως φαίνεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα. Είναι γνωστό ότι τα παλιά αυτά κείμενα των Σουμερίων, περί του ήρωα Γκιλγκαμές, χρησιμοποιήθηκαν με επιτυχία, από τους 5 άλλους νεότερους λαούς της Μεσοποταμίας, προκειμένου να συνθέσουν και αυτοί τη δική τους επική παραλλαγή, σχετικά με τα κατορθώματα και με την περί ζωής αντίληψη του ήρωα. Έχει τονισθεί ότι ο Σουμέριος ήρωας Γκιλγκαμές και οι ιδέες του περί ηρωισμού και αυτοθυσίας, ταιριάζουν πολύ με αυτές των αρχαίων Ελλήνων ηρώων. Συγκεκριμένα ο Κιλγκαμές πίστευε στην πραγματοποίηση ενός πολύ μεγάλου κατορθώματος, κάτι που θα του επέφερε αξέχαστη δόξα. Για τις αθλητικές ικανότητες του Γκιλγκαμές βλ. R. Rollinger, «Aspekte des Sports im Alten Sumer. Sportliche Betätigung und Herrschaftsideologie im Wechselspiel», *Nikephoros*, 7 (1994): 16-31. Γενικά για τις αθλητικές δραστηριότητες των Σουμερίων βλ. ίδιο: 7-62. Επίσης βλ. P. S. Vermaak, «The Sumerian Gespu-Lirum-Ma», *Nikephoros*, 7(1994): 65-82, «Sulgi as Sportsman in the Sumerian Self-Laudatory Royal Hymns», *Nikephoros*, 6 (1993): 7-21. J. H. Tigay, *The Evolution of the Gilgamesh Epic*, (Philadelphia 1982): passim. J. V. Dijk, *La sagesse Suméro-Accadienne. Recherches sur les genres littéraires des textes sapientiaux*, (Leiden, 1953), pp. 73-8. S. N. Kramer, «The Death of Gilgamesh», in *Basor*, 94 (1944): 2-12 quoted in R. Rollinger, *Nikephoros*, 7 (1994): 37. Κατά τον Vermaak, *Nikephoros*, 7, 1994 ο.π., η φράση «GESPU-LIRUM-MA» υποδηλώνει ένα είδος ζατρικού, το οποίο παιζόταν προκειμένου να βοηθήσει την ψυχή του νεκρού στον Κάτω Κόσμο. Την άποψη αυτή τη στηρίζει επίσης στα έθιμα ταφής στη Μεσοποταμία και ιδιαίτερα σ' αυτά του ήρωα Gilgamesh (βλ. p. 81). Ο ίδιος συγγραφέας στην εργασία του (βλ. *Nikephoros*, 6, 1993 ο.π.), τονίζει ότι ο Sulgi δεν ήταν μόνο ένας ικανός αρχηγός των Σουμερίων αλλά και ένας εξαιρετός αθλητής με διακρίσεις σε πολλές αθλητικές και πολεμικές δραστηριότητες. Ήταν πολύ καλός κνηγός, αφού ήξερε να χρησιμοποιεί καλά τα κατάλληλα όπλα, ήταν καλός στην πάλη και στον δρόμο (βλ. pp 20-21).

⁵ Η λατρεία των θεών τους ήταν όπως και σε άλλους λαούς, στενά συνυφασμένη με την ευφορία της γης και τη γενικότερη γονιμότητα. Στο πάνθεο των Σουμερίων, υπάρχουν δεκάδες θεοί, όμως οι σπουδαιότεροι και κατά συνέπεια οι πλέον γνωστοί είναι λιγότεροι από δέκα. Για τον Gilgamesh ως άριστο μαχητή και αθλητή βλ. Α. Μοσχόπουλος, «Η ιστορική εξέλιξη του Διεθνούς Συμβουλίου Στρατιωτικού Αθλητισμού (C.I.S.M. = Conseil International du Sport Militaire)» Διδ. Διατριβή ΔΠΘ 2019 σ. 1. Στην πρωτότυπη αυτή μελέτη τονίζεται η στενή σχέση και σύνδεση «της μαχητικής με την αθλητική ικανότητα» από αρχαιότατων χρόνων μέχρι σήμερα. Επίσης βλ. M. Truntle «Athletics and Warfare in Classical Period», *Nikephoros*, 25, (2012):221-237.

⁶ Η αποκρυπτογράφηση της σφηνοειδούς γραφής επιτεύχθηκε, μετά από πολλές επίπονες προσπάθειες στις πρώτες δεκαετίες του περασμένου αιώνα. Για πιθανές περιπτώσεις αθλητών δρόμου βλ. D. A. Lamont, «Running Phenomena in Ancient Sumer», *JSH*, 22 (1993): 207-215. Επίσης βλ. P. S. Vermaak, «Sulgi as sportsman in the Sumerian Self-Laudatory Royal Hymns», *Nikephoros*, 6 (1993): 7-21. Για τη συνεισφορά των Σουμερίων στη μουσική βλ. H. Hartmann, «Die Musik der Sumerischen Kultur», Diss. Frankfurt a.m. 1960 in R. Rollinger, *Nikephoros*, 7 (1994): 41. Γενικά για την άθληση των Σουμερίων βλ. D. P. Palmer, «Sports and Games in the Art of Early Civilizations» M. A. Thesis, University of Alberta, 1967 p.3. G. Contenau, *Everyday Life in Babylon and Assyria*, (London, 1954), pp. 131-132. E. Strommenger, *5000 Years of Art in Mesopotamia*, (New York, 1966) pp. 46,47 (πάλη και πυγμαχία).

⁷ G. Contenau, *Every-day Life in Babylon and Assyria*, (London, 1954), pp. 130-131. Για την επινόηση του τροχού και του άρματος βλ. M. A. Littauer/J.H. Crowel, «The Origin of the True Chariot», *Antiquity*, 70 (1996): 934-939.

⁸ M. L. Howell/R. Howell, «Physical Activities and Sport in Early Societies», in E. Zeigler, *History of Physical Education and Sport*, (N. Jersey, 1979): 5-6.



ΕΙΚΟΝΑ 1. Νεαρός Σουμερίος παίζει την άρπα του. Terra-cotta. Ανάγλυφο από το Khafaje. Αρχές 2ης π.Χ. χιλιετίας. Oriental Institute, University of Chicago.



ΕΙΚΟΝΑ 2. Κρουστικό μουσικό όργανο (τύμπανο) των Σουμερίων. Τελευταίο τέταρτο 3ης π.Χ. χιλιετίας. Αρχαιολογικό Μουσείο Ιράκ.



ΕΙΚΟΝΑ 3. Άρμα τεσσάρων αλόγων των Σουμερίων. Βρέθηκε στο Tell Agrab. Τέλος 3ης π.Χ. χιλιετίας. Αρχαιολογικό Μουσείο Ιράκ.



ΕΙΚΟΝΑ 4. Ανάγλυφο από το Khafaje που παρουσιάζει σκηνές πάλης των Σουμερίων. Αρχές 3ης π.Χ. χιλιετίας. Αρχαιολογικό Μουσείο Ιράκ.



ΕΙΚΟΝΑ 5. Σουμερίοι παλαιστές χρησιμοποιώντας τη λαβή από τη ζώνη. Αρχές 3ης π.Χ. χιλιετίας. Αρχαιολογικό Μουσείο Ιράκ.

τους παρουσιάζουν σκηνές λεμβοπλοΐας και ψαρέματος.⁹ Είναι απορίας άξιο το γεγονός ότι γνώριζαν τόσο νωρίς και χρησιμοποιούσαν δίχτυα και άγκιστρα για το ψάρεμα.¹⁰ Έγινε φανερό, μετά την αποκρυπτογράφηση της σφηνοειδούς γραφής, ότι από τις χιλιάδες πινακίδες της γραφής αυτής ορισμένες αναφέρονται σε διάφορες φυσικές δραστηριότητες και σπορ.¹¹

Γίνεται επίσης γνωστό, ότι υπήρχαν στην περιοχή της Μεσοποταμίας, περίοδοι για άσκηση και σπορ και ότι σε κάποιες γιορτές προβλέπονταν για τους αθλητές φαγητό και άλλα σχετικά με τη διατροφή τους. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι ο αριθμός των δραστηριοτήτων αυτών (εορταστικές εκδηλώσεις με συμμετοχή αθλητών) ήταν μικρός και ο σκοπός τους περιορισμένος.¹² Τόσο από την ερμηνεία της σφηνοειδούς γραφής, όσο και από την τέχνη της εποχής φαίνεται ότι οι παλαιστές φορούσαν στη μέση τους μια ζώνη και ότι επιτρέπονταν οι λαβές από τη ζώνη αυτή.¹³ Διάφορες λαβές επιτρέπονταν επίσης και από τα πόδια, με σκοπό την ανατροπή του αντιπάλου.

Βαβυλώνιοι

Με τον όρο Βαβυλώνιοι, εννοούμε τους αρχαίους κατοίκους της πόλης Βαβυλώνας,¹⁴ καθώς επίσης και τους κατοίκους της νοτίου Μεσοποταμίας, μεταξύ των δύο μεγάλων ποταμών Τίγρη και Ευφράτη. Είναι γνωστό,

⁹ S. N. Kramer, *The Sumerians*, (Chicago, 1963), p. 110.

¹⁰ P. Lloyd, *Mesopotamia*, (London 1963), pp. 110, 121.

¹¹ M. B. Poliakoff, *Combat Sport in the Ancient World*, (New Haven and London, 1987), p. 3.

¹² Για τις πληροφορίες αυτές βλ. M. . Poliakoff, *Combat Sport in the Ancient World*, p. 18. Επίσης βλ. G. Offner, «Jeux corporels en Sumer», *RA*, 56 (1962): 31-38.

¹³ Για περισσότερες πληροφορίες και παραπομπές, σχετικά με το είδος αυτό της πάλης βλ. M. B. Poliakoff, *Combat Sport in the Ancient World*, p. 170 n. 10. Το είδος αυτό της πάλης επέζησε μέχρι σήμερα στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και στην Αίγυπτο. Σχετικά με την Αίγυπτο βλ. W. Decker, *Kölner Beiträge zur Sportwissenschaft, schorndorf*, 5 (1976) p. 11. Επίσης βλ. *SGAE*, pp. 73, 75. Σχετικά με την πιθανή ύπαρξη αγώνων δρόμου βλ. L. D. Anderson, «Running Phenomena in Ancient Sumer», *JSH*, 22 (1995): 207-215.

¹⁴ Το όνομα της Βαβυλώνας προήλθε από τη λέξη Βαβέλ, η οποία είναι η βαβυλωνιακή λέξη Μπαμπίλι, που σημαίνει «Πύλη του Θεού». Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι η πόλη είχε 100 πύλες. Οι αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι η σπουδαιότερη από τις πύλες ήταν αυτή της Ιστάρ. Κοντά στην πόλη της Ιστάρ βρίσκονται τα ερείπια μεγάλων κτισμάτων. Οι αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι τα κτίσματα αυτά



ΕΙΚΟΝΑ 6. Σουμερίοι πυγμάχοι την ώρα του αθλήματος. Αρχές 2ης π.Χ. χιλιετίας. Παρίσι Musée du Louvre.



ΕΙΚΟΝΑ 7. Χορός γυναικών της Σουμερίας. Παράσταση στην όψη ενός δοχείου από ελεφαντόδοντο. Αρχές 2ης π.Χ. χιλιετίας. Αρχαιολογικό Μουσείο Ιράκ.

από επιγραφές που βρέθηκαν στη Μεσοποταμία, ιδιαίτερα στο νότιο της μέρος, ότι είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή αυτή από πολύ νωρίς φυλές σημιτικής καταγωγής, ιδρύοντας ανεξάρτητα κράτη-πόλεις, ένα εκ των οποίων ήταν το κράτος-πόλη της Βαβυλώνας. Η επιρροή των σημιτικής καταγωγής φυλών, είναι φανερή μετά το 1900 π.Χ. και ιδιαίτερα μεταξύ 1790-1750 π.Χ., όταν βασιλιάς της Βαβυλώνας ήταν ο Χαμμουραμί,¹⁵ ο οποίος κατόρθωσε να νικήσει όλους τους αντιπάλους του, μετά από μακροχρόνιους πολέμους, εξαιτίας των οποίων δημιουργήθηκαν δύο κράτη: το κράτος των Ασσυρίων¹⁶ στην επάνω Μεσοποταμία και το κράτος των Βαβυλωνίων στην κάτω Μεσοποταμία. Είναι γενικά παραδεκτό, ότι επί των ημερών του Χαμμουραμί, η Βαβυλώνα έθεσε τις βάσεις, για τον γνωστό πολιτισμό της, ο οποίος ήταν ο πόλος έλξης όλων των άλλων πολιτισμών της περιοχής μέχρι και την παρακμή και πτώση της Βαβυλώνας στους Πέρσες. Όπως οι Σουμερίοι έτσι και οι Βαβυλώνιοι χρησιμοποίησαν με επιτυχία ένα είδος σφηνοειδούς γραφής που αποτύπωσαν επάνω σε πλάκες, σε διάφορες πήλινες επιφάνειες και σε πινακίδες. Έχει βρεθεί μεγάλος αριθμός πινακίδων της σφηνοειδούς γραφής των Βαβυλωνίων, παρέχοντας πολύτιμα στοιχεία για τη ζωή και τη δράση του λαού αυτού.¹⁷ Από τη γραφή των Βαβυλωνίων γίνεται γνωστό, ότι η Θρησκεία έπαιξε πολύ σπουδαίο ρόλο στη ζωή τους. Λάτρευαν τους θεούς

είχαν χρησιμοποιηθεί για να στηρίξουν τις μεγάλες ταράτσες όπου είχαν φυτευτεί και αναπτυχθεί οι Κρεμαστοί Κήποι, οι οποίοι ως γνωστόν ήταν ένα από τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου. Λέγεται ότι οι Κρεμαστοί Κήποι άρχισαν και τελείωσαν επί των ημερών της βασιλείας του Ναβουχοδονόσορα Β'. Η ελληνική παράδοση αναφέρει ότι οι Κρεμαστοί Κήποι ήταν κατασκευασμένοι επάνω σε μια θολωτή κατασκευή.

¹⁵ Ο Χαμμουραμί είναι στη σειρά ο έκτος βασιλιάς της γνωστής Αμορριτικής δυναστείας των Βαβυλωνίων και αναφέρεται στα κείμενα που διασώθηκαν σαν οργανωτής όχι μόνο της θρησκευτικής, αλλά και της κοινωνικής ζωής του λαού του. Ο βασιλιάς αυτός είναι περισσότερο γνωστός για τον κώδικα νόμων που επινόησε και χάραξε επάνω σε μια τεράστια στήλη. Επίσης βλ. A. Sjöberg, «Ein Selbstpreis des Königs Hammurabi von Babylon», in *ZA*, 54 (1961): 70 quoted in R. Rollinger, *Nikephoros*, 7 (1994): 51.

¹⁶ Τον 8ο π.Χ. αιώνα η Βαβυλώνα βρισκόταν πλέον υπό την κυριαρχία των Ασσυρίων. Οι τελευταίοι όμως εκμεταλλεύθηκαν στο έπακρο τις πνευματικές ικανότητες αυτών που κυριεύσαν, εις τρόπον ώστε η διοίκηση του μεγάλου κράτους των Ασσυρίων να βασίζεται στους Βαβυλωνίους. Η τέχνη των Ασσυρίων είναι σαφώς επηρεασμένη από την Ακκαδική και νεοσουμερική, οι οποίες είχαν εννοθεί αποτελώντας έτσι τη Βαβυλωνική.

¹⁷ Η γραφή ονομάστηκε σφηνοειδής επειδή τα διάφορα στοιχεία που χρησιμοποιούνται στη γραφή αυτή, μοιάζουν με σφήνες. Ο Γερμανός Georg. Grotefend ήταν ο πρώτος ερευνητής που κατόρθωσε να μελετήσει τη γραφή των Βαβυλωνίων.

τους, όπως και οι Σουμέριοι με προσευχές, θυσίες ζώων και άλλες εορταστικές εκδηλώσεις.¹⁸ Όλες οι επιστήμες που καλλιέργησαν και ανέπτυξαν οι Βαβυλώνιοι ήταν στενά συνυφασμένες με τη Θρησκεία τους. Πίστευαν, όπως και οι αρχαίοι Έλληνες, ότι στον κάτω κόσμο βασιλεύει το σκοτάδι και η απογοήτευση και ότι επάνοδος στον επάνω κόσμο είναι τελείως αδύνατη.

Η ιστορία των Βαβυλωνίων αρχίζει με τη δεύτερη π.Χ. χιλιετία και τελειώνει το 540 π.Χ. με την περσική κατάκτηση.¹⁹ Γενικά πιστεύεται, ότι οι Βαβυλώνιοι ήταν ειρηνικότερος λαός από τους βόρειους γείτονές τους, τους Ασσύριους και ότι διέπρεψαν περισσότερο από όλους τους άλλους λαούς της Μεσοποταμίας, όχι μόνο στην αστρονομία, αλλά στα μαθηματικά, τις κατασκευές και τις τέχνες.²⁰ Από τα επιτεύγματα αυτά των Βαβυλωνίων επωφελήθηκαν όλοι οι μετέπειτα λαοί της περιοχής, ακόμα και οι αρχαίοι Έλληνες, ιδιαίτερα οι κάτοικοι των Μικρασιατικών παραλίων, όπως γίνεται γνωστό από τις αναφορές τους σ' αυτούς.

Η φυσική αγωγή των Βαβυλωνίων ήταν φαίνεται σε δεύτερη μοίρα, δεδομένου ότι οι περισσότεροι Βαβυλώνιοι προτιμούσαν να ασχολούνται με τη γραφή και τις επιστήμες, όπως την αστρονομία και τα μαθηματικά. Είναι όμως γνωστό από έρευνες, ότι οι Βαβυλώνιοι ευγενείς, έπαιζαν διάφορα παιχνίδια, τα οποία απαιτούσαν εξυπνάδα και επινοητικότητα. Η κολύμβηση, μάλλον ήταν ένα από τα πιο αγαπητά σπορ της άρχουσας τάξης των βαβυλωνίων, αν κρίνει κανείς από τα κείμενα της γραφής τους. Επίσης, η χρησιμοποίηση του τόξου και του αλόγου για το κυνήγι καθώς και για αγωνιστικούς σκοπούς, αποτελούσαν μέρος της αγωγής των νέων αριστοκρατικών οικογενειών.

Φαίνεται ότι οι ευγενείς Βαβυλώνιοι, όπως αργότερα και οι ευγενείς μερικών άλλων λαών, θεωρούσαν την άθληση και τη συμμετοχή στα διάφορα αθλήματα σαν αποκλειστικό τους προνόμιο. Αυτό διακρίνεται από μια σκηνή πάλης, η οποία αναφέρεται στη σφηνοειδή γραφή. Η πινακίδα, στην οποία γράφεται η παραπάνω σκηνή, ανήκει χρονολογικά γύρω στο 1700 π.Χ. και αναφέρεται σε συμβουλές και στρατηγικές που δίνει ο βασιλιάς στον γιο του. Από την επιγραφή αυτή, φαίνεται ότι οι παλαιστές προκειμένου να καταβάλλουν τους αντιπάλους τους, χρησιμοποιούσαν διάφορα τεχνάσματα. Οι ευγενείς Βαβυλώνιοι και γενικά οι βασιλείς της Μεσοποταμίας θεωρούσαν την ενασχόληση με το κυνήγι άγριων ζώων, ως υποχρέωσή τους. Ήταν ένδειξη τόλμης, αποφασιστικότητας και επιδεξιότητας στην τέχνη του κυνηγιού, που ελάχιστα διέφερε από την τέχνη του πολέμου. Από τα αρχαιολογικά ευρήματα, γίνεται γνωστό το γεγονός ότι κάποιος βασιλιάς της Μεσοποταμίας επιδεικνύει τις αρετές του και την τόλμη του ως κυνηγού, υπό τα βλέμματα των ευγενών του.²¹

Ασσύριοι

Όπως προαναφέρθηκε, οι Ασσύριοι κατοικούσαν την επάνω Μεσοποταμία. Το βασίλειο της Ασσυρίας προήλθε από την πόλη-κράτος της Ασσούρ, επί της δεξιάς όχθης του ποταμού Τίγρη, η οποία όφειλε την ονομασία της στον μεγαλύτερο θεό της Ασσυρίας τον Ασσούρ.²² Σε αντίθεση με τους Βαβυλώνιους, οι Ασσύριοι ήταν λαός πολεμικός, ο οποίος διεξήγαγε αρκετούς πολέμους με επιτυχία. Αυτό γίνεται γνωστό από το γεγονός ότι κατόρθωσαν να επεκτείνουν τα σύνορά τους προς όλες τις κατευθύνσεις, έχοντας αποικίες αρκετά μακριά από την κυρίως χώρα. Τελικά κατόρθωσαν να υποτάξουν τη Βαβυλώνα, της οποίας η θρησκευτική και πολιτιστική παράδοση επηρέασε τους κατακτητές. Το έτος 612 π.Χ. η Ασσυρία υποτάχθηκε στους Μήδους, οι οποίοι κατέστρεψαν την πρωτεύουσά της τη Νινευί.

¹⁸ Ο μεγαλύτερος Θεός των Βαβυλωνίων ήταν ο Μαρδούκ, προς τιμήν του οποίου είχε κτισθεί ο μεγαλύτερος ναός της Βαβυλώνας γνωστός ως Πύργος της Βαβέλ. Οι αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι ο Πύργος αυτός είχε μήκος 100 μέτρων και το συνολικό ύψος των επτά πατωμάτων, με τη βάση του μαζί, ξεπερνούσε τα 90 μέτρα. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. A. R. George, *House most high. The temples of Ancient Mesopotamia*, (Winona, Lake 1993), passim.

¹⁹ Πολύ πριν την περσική κυριαρχία και συγκεκριμένα μεταξύ 1600-1450 π.Χ. περίπου, ο πολιτισμός των Βαβυλωνίων άρχισε να παρακμάζει, εξαιτίας της κυριαρχίας που επέβαλαν στη νότιο Μεσοποταμία διάφορες πολεμικές φυλές, γνωστές ως Χουρρίτες και Κασσίτες.

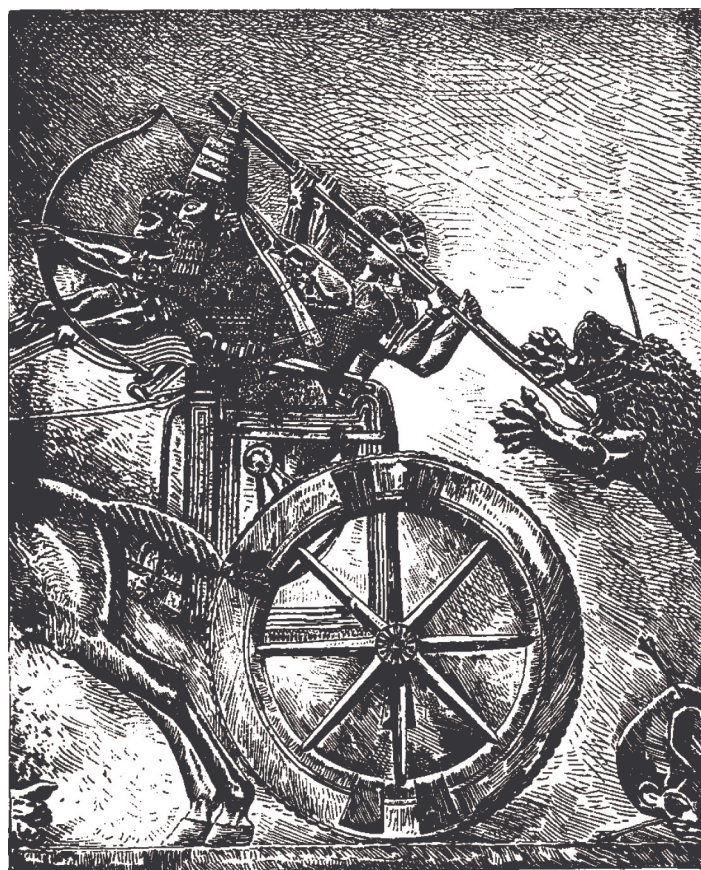
²⁰ Οι Βαβυλώνιοι θεωρούνται οι μεγαλύτεροι αστρονόμοι του αρχαίου κόσμου αφού μπορούσαν να προβλέψουν τις διάφορες εκλείψεις και να υπολογίσουν τις αποστάσεις που χώριζαν τα γνωστά ουράνια σώματα. Για πιθανές αθλητικές δραστηριότητες βλ. A. Sjöberg, «Trials of Strength. Athletics in Mesopotamia», *Expedition. The University of Pennsylvania Magazine of Archaeology*, 27 (1985): 7-9. Περισσότερα για τις επιδόσεις των Βαβυλωνίων σε άλλους τομείς βλ. W. Lambert, *Babylonian Wisdom Literature*, (Oxford, 1960), pp. 92-118.

²¹ V. Olivova, *Sports and Games in the Ancient World*, (London, 1984), pp. 32-34. Επίσης βλ. M. Poliakoff, *Combat Sports in the Ancient World*, p. 108. Επίσης p. 180 n. 61. Για παιχνίδια που απαιτούσαν εξυπνάδα και επινοητικότητα βλ. P. S. Vermaak, «Board Games in Early Mesopotamia», in A. Gounot, *Welt der Spiele* proceedings of the 2nd Ishpes Congress Games of the World. Berlin, 1993, II St. Agustin (1996): 116-125.

²² Ο θεός Ασσούρ, είχε σφετερισθεί όλες τις ιδιότητες των διάφορων θεοτήτων που υποκατέστησε, γι' αυτό στα Ασσυριακά κείμενα εμφανίζεται συγχρόνως ως θεός του πολέμου και ως θεός της φύσης, της γονιμότητας, της ευφορίας και της βλάστησης.

Οι Ασσύριοι χρησιμοποίησαν τη σφηνοειδή γραφή, την οποία πήραν από τους Σουμέριους. Μιλούσαν την ασσυριακή η οποία χαρακτηρίζεται ως σημιτική διάλεκτος. Πίστευαν, όπως και οι άλλοι λαοί που κατοίκησαν στη Μεσοποταμία, σε πολλούς θεούς, οι οποίοι αντιπροσώπευαν συνήθως τις δυνάμεις της φύσης. Οι ανασκαφές στα ανάκτορα των Ασσυρίων, έφεραν στο φως κτίρια μεγάλων διαστάσεων. Μόνο ένα ανάκτορο που ανακαλύφθηκε πρόσφατα, είχε 180 περίπου αίθουσες, μερικούς ναούς και τον επιβλητικό πύργο τον λεγόμενο «ζιγκουράτ» χαρακτηριστικό γνώρισμα πολλών βασιλικών ανακτόρων της Μεσοποταμίας. Προς μεγάλη έκπληξη των αρχαιολόγων, οι τοίχοι των περισσότερων αιθουσών των βασιλικών ανακτόρων ήταν διακοσμημένοι με διάφορες σκηνές κυνηγιού αγρίων ζώων, σκηνές νικηφόρων πολέμων και γενικά σκηνές οι οποίες μαρτυρούσαν τη δόξα, την τόλμη και την επιδεξιότητα των ευγενών και ιδιαιτέρως του βασιλιά. Γνωστή, από τις τοιχογραφίες αυτές, γίνεται η αγάπη και η δεξιοότητα των βασιλέων της Ασσυρίας στο κυνήγι αγρίων και επικίνδυνων ζώων και ιδιαίτερα λιονταριών (Εικ. 8, 9). Χαρακτηριστικές, στην τέχνη των Ασσυρίων, είναι οι πετυχημένες μορφές των αγρίων ζώων, οι οποίες θεωρούνται μοναδικές στον χώρο της Μεσοποταμίας. Μεγάλο ενδιαφέρον προκαλούν οι σκηνές αυτές, χάρη στην τελειότητα των λεπτομερειών και στην αρμονία που τις διακρίνει. Γενικά οι Ασσύριοι είχαν ιδιαίτερη επίδοση στην τέχνη του κυνηγιού και στην τεχνική του πολέμου. Ήταν λαός πολύ πιο σκληρός και τραχύς από τους Βαβυλώνιους και τους Σουμέριους, γι' αυτό κατόρθωσαν να δημιουργήσουν τη μεγαλύτερη σε έκταση αυτοκρατορία της Μεσοποταμίας.²³

Οι επεκτατικοί και αμυντικοί πόλεμοι, τους οποίους διεξήγαγαν οι Ασσύριοι, είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ισχυρού στρατού, καλά προετοιμασμένου. Οι ασκήσεις, που απέβλεπαν στη δημιουργία στρατού με καλή φυσική κατάσταση, ήταν: ιππασία, ακόντιο, τοξοβολία, τρέξιμο, κολύμβηση, λεμβοδρομίες, αρματοδρομίες και κυνήγι αγρίων ζώων. Το είδος αυτό του κυνηγιού ήταν, όπως φαίνεται από τα έργα τέχνης που άφησαν, αποκλειστικό προνόμιο των βασιλέων και των ευγενών, επειδή μόνο αυτοί μπορούσαν



ΕΙΚΟΝΑ 8. Κυνήγι λιονταριού από την τέχνη των Ασσυρίων. Ο βασιλιάς Ασσυρμπανιμπάλ με τους βοηθούς του κυνηγούν λιοντάρια. Μέσα 7ου π.Χ. αιώνα. British Museum.

²³ Έργο και υποχρέωση του βασιλιά της Ασσυρίας ήταν να υποτάξει στον θεό Ασσούρ όλους τους λαούς. Η σκληρότητα των βασιλέων της χώρας αυτής φαίνεται καθαρά από την αποκρυπτογράφηση της γραφής τους και από ιστορικές πηγές της Βίβλου. Πυρπολήσεις, σφαγές και καταστροφές παντός είδους, πίστευαν οι Ασσύριοι ότι ικανοποιούν τον δικό τους θεό του πολέμου Ασσούρ. Γι' αυτό τον λόγο, οι Ασσύριοι πάντοτε αντιμετώπιστηκαν εχθρικά από τους λαούς τους οποίους υπέταζαν.



ΕΙΚΟΝΑ 9. Κυνήγι λιονταριού από την τέχνη των Ασσυρίων. Ο βασιλιάς Ασσυρμπανιμάλ κυνηγά λιοντάρια. Μέσα 7ου π.Χ. αιώνα. British Museum.

να προμηθευτούν και να διατηρήσουν τα κατάλληλα μέσα, όπως άρματα, άλογα, τόξα, δίχτυα κ.λπ. Ήταν τόσο μεγάλη η αγάπη των Ασσυρίων βασιλέων για το κυνήγι, ώστε ακόμη και κατά τη διάρκεια πολεμικών επιχειρήσεων έβρισκαν χρόνο γι' αυτό. Η κολύμβηση επίσης, ήταν μια άλλη φυσική δραστηριότητα, στην οποία έδειξαν την προτίμησή τους. Ανάγλυφα, που βρέθηκαν από τις ανασκαφές των βασιλικών ανακτόρων, απεικονίζουν κολυμβητές, μερικοί από τους οποίους, διασχίζουν ορμητικά ρεύματα, με τη βοήθεια φουσκωμένων δερμάτων ζώων.²⁴ Τα ευρήματα που υπάρχουν, μας επιτρέπουν να σχηματίσουμε τη γνώμη ότι, οι Ασσύριοι αγαπούσαν λιγότερο από τους άλλους λαούς της Μεσοποταμίας, τη μουσική και τους χορούς. Μεταξύ των αρχαιολογικών ευρημάτων, περιλαμβάνονται άρπες και λύρες.

Γενικά μέσω των αθλημάτων που καλλιεργούσαν οι Ασσύριοι απέβλεπαν στο να καταστήσουν τον στρατό τους αξιόμαχο μια και η χώρα τους βρισκόταν σε διαρκείς πολέμους. Το γεγονός ότι κατόρθωσαν, επί πέντε αιώνες, (από το 1100 π.Χ. μέχρι και την υποταγή τους στους Μίδες το 612 π.Χ.), να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν τον ισχυρότερο στρατό στην περιοχή είναι μία ένδειξη ότι με την αφοσίωσή τους στις διάφορες φυσικές δραστηριότητες, πέτυχαν αυτό που ήθελαν.²⁵

Χετταίοι (Χιττίτες)

Οι Χετταίοι ήταν λαός πιθανότατα Ινδοευρωπαϊκής καταγωγής, οι οποίοι ήρθαν στη Μ. Ασία γύρω στο 2200 π.Χ., δημιουργώντας έναν αξιόλογο πολιτισμό την 2η π.Χ. χιλιετία και ιδιαίτερα μεταξύ 1750-1200 π.Χ. Οι Χετταίοι, όχι μόνο έγιναν μια μεγάλη στρατιωτική δύναμη στην περιοχή, αλλά και δημιούργησαν τον γνωστό πολιτισμό, τον οποίο οι ιστορικοί χωρίζουν σε δύο περιόδους: την περίοδο της Παλαιάς Αυτοκρατορίας και την περίοδο της Νέας Αυτοκρατορίας. Πληροφορίες, για τον πολιτισμό και τη δράση του λαού αυτού, αντλούμε από την Αγία Γραφή,²⁶ από την αποκρυπτογράφηση²⁷ της γραφής τους, από την αποκρυπτογράφηση της γραφής των άλλων λαών της Μ. Ασίας, της Μεσοποταμίας,²⁸ της Αιγύπτου και από διάφορα ευρήματα στον χώρο της Μικράς Ασίας, όπου κατοίκησαν.

Η θρησκεία των Χετταίων ήταν πολυθεϊστική και οπωσδήποτε όχι αποκλειστική. Δεχόταν επιρροές από όλες τις άλλες θρησκείες, οι οποίες μπορούσαν να συμπληρώσουν τα κενά της δικής τους. Εκτός των άλλων θεοτήτων, λάτρευαν τη μεγάλη θεά της φύσης και της γονιμότητας, δηλαδή την ίδια θεότητα που λάτρευαν

²⁴ G. Rawlinson, *The Seven Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, (London, 1958), pp. 386-387.

²⁵ D. L. Spier, «The Influences of Warfare on the Recreational Activities of the Ancient Assyrians», *Proceedings of the 1st Canadian Symposium on the History of Sport and Physical Education*. Επίσης βλ. A. Herrak, «Another Specimen of an Assyrian Game», *Archiv fur Orientforschung*, 34 (1987): 56-57. Για τις αθλητικές δραστηριότητες των Ασσυρίων της περιόδου 900-700 π.Χ. βλ. S. Festuccia «Athletic Disciplines in the Neo-Assyrian Reliefs», *Nikephoros*, 28 (2015-2022): 73-91, ειδικότερα 74-76, 81, 87-88.

²⁶ Όταν οι Εβραίοι έφθασαν στη γη της Επαγγελίας, οι Χετταίοι ήταν από τις πιο ισχυρές φυλές της περιοχής. Αυτό γίνεται γνωστό από τα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης.

²⁷ Τα κείμενα των Χετταίων ήταν γραμμένα στη σφηνοειδή γραφή, την οποία αποκρυπτογράφησε ο Τσέχος γλωσσολόγος Μπέντριχ Χρόζνυ. Στον ίδιο επιστήμονα οφείλεται η παρατήρηση, ότι η γλώσσα των Χετταίων, η οποία επέζησε επί 1000 και πλέον έτη, είναι γλώσσα ινδοευρωπαϊκή.

²⁸ Από τα αρχεία των λαών της Μεσοποταμίας και ιδιαίτερα των Ασσυρίων φαίνεται ότι υπήρχαν εμπορικές σχέσεις με τους Χετταίους, οι οποίοι αναφέρονται στα κείμενα των Ασσυρίων ως Χάτι.

και οι άλλοι λαοί της Ανατολίας και του Αιγαίου. Είναι γνωστό ότι η ίδια θεά λατρευόταν στην Κρήτη, όπως και στην κυρίως Ελλάδα, πριν και μετά την άφιξη των Ελλήνων. Οι πόλεις τους, όπως και οι πόλεις των μυκηναϊκών κέντρων, ήταν κτισμένες σε λόφους και προστατεύονταν από ισχυρά τείχη. Ο βασιλιάς των Χετταίων ήταν αρχηγός του λαού του και συγχρόνως θρησκευτικός αρχηγός με πολλά θρησκευτικά καθήκοντα. Η τέχνη των Χετταίων έχει επηρεασθεί από τις τέχνες των άλλων γειτονικών λαών, Σουμερίων και Αιγυπτίων. Με τους τελευταίους οι Χετταίοι βρέθηκαν πολλές φορές αντιμέτωποι, δεδομένου ότι και οι δύο είχαν κοινά συμφέροντα και επεκτατικά σχέδια στις περιοχές της Συρίας και της Μεσοποταμίας.²⁹

Οι Χετταίοι γνώρισαν πολλές στρατιωτικές επιτυχίες, δεδομένου ότι διατηρούσαν έναν πολύ ισχυρό και καλά γυμνασμένο στρατό. Όπως οι Ασσύριοι, έτσι και οι Χετταίοι, κατόρθωσαν με την καλλιέργεια διαφόρων πολεμικών αθλημάτων, να διατηρήσουν τον στρατό τους ετοιμοπόλεμο. Το πιο αποτελεσματικό τους όπλο ήταν το άρμα, όμοιο του οποίου χρησιμοποιούσαν και οι Έλληνες των μυκηναϊκών κέντρων την ίδια περίοδο. Το γεγονός ότι οι Χετταίοι, όπως αποδεικνύεται από την αποκωδικοποίηση της γραφής τους, είχαν καλές σχέσεις με τους Αχαιούς, μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι οι πρώτοι καλλιεργούσαν τις αρματοδρομίες, όπως και οι δεύτεροι, από το 1600 π.Χ. και μετά.³⁰ Ένα άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα των δύο λαών, ήταν το γεγονός ότι ήξεραν καλά τη χρήση λίθων τεραστίων διαστάσεων για την ανέγερση των τειχών και ακροπόλεών τους.

Διαφαίνεται από τα ευρήματα ότι οι Χετταίοι ήξεραν να χρησιμοποιούν το άρμα με μεγάλη επιτυχία, όχι μόνο στον πόλεμο, αλλά και στο κυνήγι. Το τόξο και το δόρυ ήταν από τα πιο σπουδαία όπλα που χρησιμοποιούσαν για το κυνήγι μεγάλων ζώων. Ήξεραν πώς να χρησιμοποιούν κυνηγετικά σκυλιά, όπως φαίνεται από την τέχνη που άφησαν. Ένα ανάγλυφο, του 1300 π.Χ. περίπου αιώνα, δείχνει καθαρά τη χρήση παρόμοιων σκυλιών για το κυνήγι του λιονταριού.³¹

Παρόμοιες σκηνές κυνηγιού, με τη χρήση κυνηγετικών σκυλιών, εμφανίζονται και στην τέχνη των Αχαιών της ίδιας περίπου περιόδου. Όπως στην περίπτωση των Ασσυρίων, έτσι και με τους Χετταίους, η εκμάθηση κολύμβησης από τους στρατιώτες ήταν απαραίτητη για τη διευκόλυνση των κινήσεών τους κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων. Η μελέτη των διαφόρων έργων τέχνης που διασώθηκαν, φανερώνει ότι ήξεραν διάφορα είδη κολύμβησης.³² Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι οι Χετταίοι είχαν διάφορες γιορτές, κατά τη διάρκεια των οποίων τελούνταν χοροί μετά μουσικής (Εικ. 10), ακροβασίες, καθώς και αγώνες πάλης και πυγμαχίας.³³ Δεν υπάρχει όμως καμία ένδειξη ότι οι γιορτές αυτές και οι αγώνες ήταν προς τιμήν της μεγάλης Θεάς,



ΕΙΚΟΝΑ 10. Χετταίος μουσικός. Αρχαιολογικό Μουσείο Αγκυρας.

²⁹ Οι Αιγύπτιοι είχαν αρκετές συναλλαγές και μερικές φορές πολέμους με τους Χετταίους ή όπως γίνονται γνωστοί από τα Αιγυπτιακά αρχεία ως Χέτα. Όπως φαίνεται από τα Αιγυπτιακά κείμενα ορισμένοι βασιλείς διεξήγαγαν πολέμους εναντίον των Χετταίων.

³⁰ Από την ερμηνεία της γραφής των Χετταίων, φαίνεται ότι γνώριζαν καλά και είχαν σχέσεις με τους Αχαιούς, τους οποίους ονόμαζαν Αχχιγιάβα. Με τους τελευταίους οι σχέσεις τους ήταν πάντοτε σχεδόν φιλικές, με εξαίρεση την περίοδο πριν τον Τρωικό Πόλεμο. Ποιο ρόλο έπαιξαν οι Χετταίοι στον πόλεμο αυτό δεν είναι γνωστό, παραμένει όμως θέμα μεγάλο ενδιαφέροντος για τους ιστορικούς και αρχαιολόγους της προϊστορικής εποχής. Η εκτίμηση του βασιλιά των Χετταίων, προς τον βασιλιά των Αχχιγιάβα, φαίνεται από το γεγονός ότι τον αποκαλεί «αδελφό» και τον τοποθετεί στην ίδια μοίρα με τους βασιλείς της Αιγύπτου. Τα Αιγυπτιακά κείμενα, που χρονολογούνται στην περίοδο περίπου του Τρωικού πολέμου, αναφέρουν πως οι Αχχιγιάβα μαζί με άλλους λαούς έκαναν πόλεμο εναντίον των Χετταίων. Ο πόλεμος εμφανίζεται ως καταστρεπτικός για τους τελευταίους. Για μια πιθανή σχέση ή συγγένεια μεταξύ των αθλητικών δραστηριοτήτων των Χετταίων και των Ελλήνων βλ. J. Puhvel, «Hittite Athletics as prefigurations of Ancient Greek Games», in *The Archaeology of the Olympics*: 26-31. Για την καλή χρήση των αλόγων και αρμάτων από τους Χετταίους βλ. A. Kammenhuber, *Hippologia hethitica*, (Wesbaden, 1961), passim. Επίσης βλ. *SGAE*, pp 17, 180 n. 33, 185 n. 103. Για αγώνες αρματοδρομίας μεταξύ των Χετταίων προκειμένου ο νικητής να κερδίσει την τιμητική θέση του βασιλικού ηνιόχου βλ. E. Eheloff, «Wettlauf und szenisches Spiel im hethitischen Ritual», *SPAW*, 21 (1925): 267-74 in *SGAE*, pp 61, 187 n. 1. Επίσης βλ. n. 34.

³¹ E. Akurgal, *The Art of the Hittites*, (N. York, 1962), plate 96.

³² J. B. Pritchard, *The Ancient Near East in Pictures*, (N. Jersey, 1954), pp. 113, 114, 115.

³³ M. L., Howell/R. Howell, «Physical Activities and Sport in Early Societies», in E. Zeigler, *History of Physical Education* (N. Jersey 1979) p. 8. Περισσότερα για τους αγώνες των Χετταίων βλ. Ch. Carter, «Athletic Contests in Hittite Religious Festivals», *JNES*, 47 (1988): 185-187; A. Unal, «Hittite Architect and a Rope-climbing Ritual», *Bulleten*, 52 (1988): 1469-1503.

που αντιπροσώπευε τη φύση και τη βλάστηση, όπως συνέβαινε σ' άλλα μέρη της Ανατολίας, καθώς και στη μινωική Κρήτη. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν ορισμένες σκηνές, της τέχνης των Χετταίων, οι οποίες απεικονίζουν διάφορα παιχνίδια με άλογα ή ταύρους. Επιδέξιοι αναβάτες εμφανίζονται όρθιοι στις πλάτες των ζώων αυτών τα οποία προφανώς βρίσκονται σε κίνηση (Εικ. 11, 12). Οι αγώνες δρόμου φαίνεται ότι δεν ήταν άγνωστοι στους Χετταίους. Από τα κείμενά τους γίνεται γνωστό το γεγονός ότι οι επιφανέστεροι των Χετταίων διοργάνωσαν αγώνα δρόμου, στον οποίο και συμμετείχαν, με σκοπό τη νίκη, διότι το έπαθλο ήταν η τοποθέτηση του νικητή στην τιμητική θέση του βασιλικού ηνιόχου, δηλαδή του ηνιόχου του βασιλικού άρματος.³⁴



EIKONA 11. Χετταίος αναβάτης σε όρθια θέση στην πλάτη ζώου. Musée du Louvre.



EIKONA 12. Τρεις Χετταίοι αναβάτες στις πλάτες ζώων. Musée du Louvre.

Αιγύπτιοι

Η αρχαία Αίγυπτος ήταν μια από τις λίγες χώρες του αρχαίου κόσμου που ανέπτυξε έναν αξιόλογο πολιτισμό. Τα μνημεία που άφησαν οι αρχαίοι Αιγύπτιοι είναι αδιάβυστοι μάρτυρες ενός μεγάλου προϊστορικού πολιτισμού, ο οποίος επηρέασε όχι μόνο τους γειτονικούς λαούς, αλλά και τον πολιτισμό της μινωικής Κρήτης. Οι Μινωίτες είχαν συχνές επαφές με τη χώρα του Νείλου και φαίνεται ότι επηρεάστηκαν από την τέχνη και τον πολιτισμό της χώρας αυτής. Η ιστορία της Αιγύπτου ήταν γνωστή από την Παλαιά Διαθήκη και από τις διηγήσεις του «πατέρα της Ιστορίας» Ηρόδοτου, ο οποίος επισκέφθηκε τη χώρα εκείνη γράφοντας μάλιστα με λεπτομέρειες, όσα ο ίδιος παρατήρησε ή του διηγήθηκαν. Όλο σχεδόν το δεύτερο κεφάλαιο, του βιβλίου του ιστορικού αναφέρεται στην Αίγυπτο που είχε πολύ μεγάλη σημασία για τους Έλληνες, διότι τότε αυτή αποτελούσε την καινούργια κατάκτηση της Περσικής αυτοκρατορίας. Τις πληροφορίες του αυτές, για την Αίγυπτο, τις διάβασε ο Ηρόδοτος στην αρχαία Ολυμπία στους εκεί ευρισκομένους για τους Ολυμπιακούς Αγώνες, θεατές από όλα τα μέρη του ελληνικού κόσμου.

Η ιστορία του Αιγυπτιακού πολιτισμού άρχισε γύρω στο 3500 π.Χ. και κράτησε περισσότερο από 3000 χρόνια. Το πραγματικό όμως μεγαλείο του πολιτισμού αυτού αρχίζει με την ενοποίηση της μεγάλης εκείνης χώρας γύρω στο 3100 π.Χ. Η ανάπτυξη του πολιτισμού, όπως συνέβη και με τις χώρες της Μεσοποταμίας, οφειλόταν στην αφθονία του υγρού στοιχείου, του ποταμού Νείλου και στη μεγάλη κοιλάδα που σχηματίζει. Η θρησκεία τους, όπως και η τέχνη τους, δείχνουν ότι ήταν συντηρητικοί άνθρωποι, ίσως όχι τόσο πολύ όσο τους παρουσιάζουν μερικοί συγγραφείς. Αποτέλεσμα της συντηρητικότητάς τους, ήταν η συνέχεια του πολιτισμού τους. Οι παραδόσεις στην αρχαία Αίγυπτο πέθαιναν πάρα πολύ αργά, και ο θάνατός τους, όταν συνέβαινε, ήταν οδυνηρός και επώδυνος. Η προσήλωσή τους στις παραδόσεις και στις αξίες των παραδόσεων αυτών

³⁴ Για πληροφορίες και παραπομπές βλ. Sgae, p. 61. Επίσης βλ. p. 187 n. 1.

αποτελούσε υποχρέωση και καθήκον. Αυτό φαίνεται καθαρά, όχι μόνο από την διατήρηση μιας μόνο μορφής πολιτεύματος καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας τους, αλλά και από την τέχνη τους, η οποία παρουσιάζει μια θαυμαστή ενότητα και συνέχεια. Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι η συνέχεια αυτή είναι αποτέλεσμα της αγάπης και επιμονής τους στις παραδοσιακές μεθόδους.

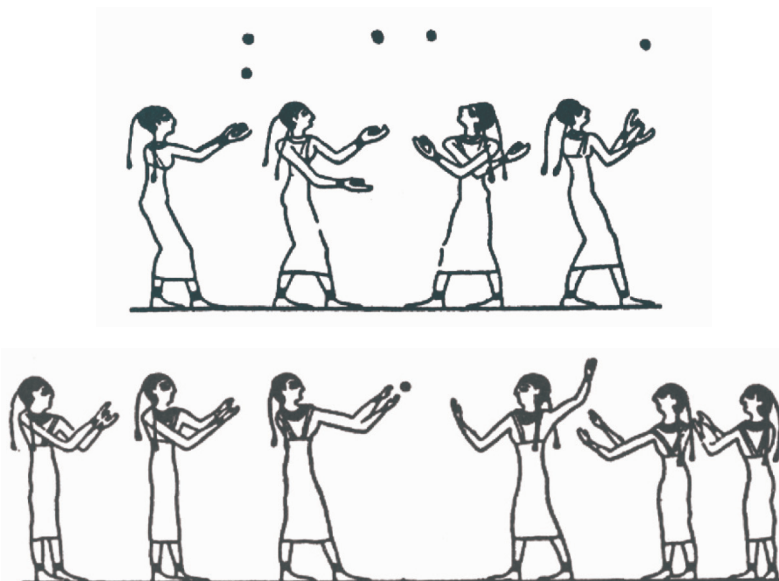
Ο βασιλιάς ήταν ο ανώτατος άρχοντας, ο οποίος μαζί με τους ευγενείς κατεύθυνε την πορεία του κράτους και τη ζωή του λαού του. Έτσι όλες οι επιτυχίες αποδίδονταν στον Φαραώ προσωπικά, ο οποίος θεωρούνταν σε μερικές περιπτώσεις, ως θεός και σε άλλες ως υποτελής των θεών. Σε κάθε περίπτωση όμως, αποτελούσε την ενοποιό δύναμη και την ενσάρκωση του κράτους. Έτσι ο θάνατός του ήταν αιτία έντονης ανησυχίας και αναρχίας, ενώ η γέννησή του γέμιζε χαρά και αισιοδοξία για το μέλλον.

Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι, κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας τους, έζησαν ειρηνικά, αγαπούσαν την ειρήνη και γενικά χαρακτηρίζονταν ως φιλήσυχoi άνθρωποι. Μόνο λόγω των επεκτατικών διαθέσεων μερικών από τους βασιλείς τους ενεπλάκησαν σε πολεμικές επιχειρήσεις, ενίοτε μακριά από τα σύνορα του βασιλείου τους. Οι Αιγύπτιοι, σε αντίθεση με άλλους λαούς του αρχαίου κόσμου, δεν έδειξαν ιδιαίτερη αγάπη στην ανάπτυξη της πολεμικής τέχνης, ήταν όμως άριστοι μηχανικοί, αρχιτέκτονες και επιδέξιοι οικοδόμοι. Τα μνημεία που άφησαν, μαρτυρούν κατά τον πλέον εύγλωττο τρόπο, τις επιδόσεις τους στη μνημειακή τέχνη και στη δημιουργία τεράστιων κτιριακών συγκροτημάτων.

Αναμφίβολα πίστευαν στη μετά θάνατο ζωή τόσο πολύ, ώστε όλες τους οι ενέργειες και τα έργα γίνονταν με βάση αυτή τη σκέψη. Όλα τα μεγάλα τους έργα που σώθηκαν, συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι οι Αιγύπτιοι βασιλείς ετοίμαζαν τους τάφους τους με τη μεγαλύτερη επιμέλεια, προκειμένου να απολαύσουν στη μετά θάνατο ζωή πολύ περισσότερο από ό,τι είχαν στην επίγεια. Όλα γίνονταν για τον βασιλιά, διότι αυτός ήταν ο πραγματικός ιδιοκτήτης του κράτους και συγχρόνως, ο αντιπρόσωπος των θεών που λάτρευαν. Είναι μάλλον γεγονός ότι η θρησκεία έπαιξε μεγάλο ρόλο στη ζωή των Αιγυπτίων.

Η θέση της γυναίκας στην αρχαία Αίγυπτο ήταν σε καλό επίπεδο, σχεδόν ίση με τη θέση του άνδρα. Ιδιαίτερα καλή ήταν η θέση της γυναίκας στα θρησκευτικά καθήκοντα και σε θέματα θρησκείας. Από την τέχνη των Αιγυπτίων, αλλά και από την αποκρυπτογράφηση της γραφής τους παρατηρείται ότι οι γυναίκες των Αιγυπτίων ευγενών, στη Θήβα της Αιγύπτου, έψελναν θρησκευτικούς ύμνους στον θεό Άμμωνα. Οι γυναίκες μπορούσαν να πάρουν την ίδια αγωγή, όπως και οι άνδρες, αρκεί να μη προέρχονταν από οικογένειες δούλων. Η δουλεία ήταν θεσμός που κράτησε σε όλη τη διάρκεια, κατά την οποία, ο πολιτισμός των Αιγυπτίων γνώρισε τις καλύτερες μέρες του. Είναι γεγονός ότι πολλά από τα μνημεία τους, μερικά των οποίων σώζονται ακόμη, έγιναν από τις χιλιάδες των δούλων.

Συνήθως λέγεται ότι οι Αιγύπτιοι είχαν τόσο πολύ απορροφηθεί από τη σκέψη του θανάτου και τη μετέπειτα ζωή, ώστε δεν τους έμενε χρόνος ούτε και διάθεση να χαρούν και να απολαύσουν την επίγεια ζωή. Ενώ είναι αλήθεια ότι οι Αιγύπτιοι σκέφτονταν πολύ τον θάνατο και την επιθυμία να αρχίσουν την άλλη ζωή, εν τούτοις δε σημαίνει ότι δεν απολάμβαναν τις χαρές της ζωής. Δεν ήταν βέβαιο τόσο χαρούμενοι όσο οι Μινωίτες,

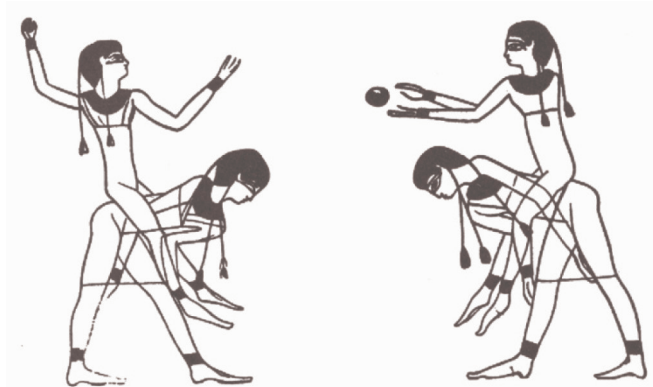


ΕΙΚΟΝΕΣ 13-14. Παιχνίδια με την μπάλα (Από αναπαραστάσεις J. Wilkinson) των τάφων Beni-Hassan 1900 π.Χ.

όμως μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε ότι ένα μέρος των Αιγυπτίων, (κυρίως οι βασιλείς και οι ευγενείς) αρέσκονταν στα διάφορα παιχνίδια, το κυνήγι και στα διάφορα μουσικά όργανα.

Η αρχαιολογική σκαπάνη, από τις αρχές του 20ου αιώνα, έφερε στο φως ανάγλυφα, ζωγραφιές και άλλα έργα τέχνης, τα οποία φανερώνουν την αγάπη των Αιγυπτίων στα διάφορα παιχνίδια. Τα παιχνίδια με την μπάλα φαίνεται ότι ήταν πολύ προσφιλή στα μικρά παιδιά και στις γυναίκες (Εικ.13, 14, 15). Το κυνήγι αγρίων ζώων αποτελούσε το ιδιαίτερο εντρύφημα των ευγενών και των βασιλέων (Εικ. 16). Οι μουσικοί και οι χορευτές, τις περισσότερες φορές, ήταν μάλλον επαγγελματίες, τους οποίους καλούσαν με σκοπό να διασκεδάσουν τα μέλη της βασιλικής οικογένειας, καθώς και τους προσκεκλημένους τους κατά τη διάρκεια των εορτών (Εικ. 17). Αυτό που εκπλήσσει τους αρχαιολόγους, είναι το γεγονός ότι μεταξύ των μουσικών είναι και πολλές γυναίκες, κάτι που παρατηρείται σπάνια σε άλλο λαό των προϊστορικών χρόνων (Εικ. 18). Από τα ανάγλυφα που βρέθηκαν, διαφαίνεται ότι οι Αιγύπτιοι βασιλείς κατείχαν καλά τη χρήση των αρμάτων και των τόξων. Παραστάσεις, διαφόρων τάφων, δείχνουν ότι οι Αιγύπτιοι έπαιζαν πολλά τυχερά παιχνίδια χρησιμοποιώντας ζάρια.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση μιας ζωγραφιάς, η οποία απεικονίζει τον βασιλιά Ραμσή Γ' να κάθεται στον θρόνο και να παίζει ζατρίκιο με τη γυναίκα του. Μερικές από τις ζωγραφιές των βασιλικών τάφων απεικονίζουν σκηνές με ακροβάτες, εκ των οποίων πολλές ήταν γυναίκες, ντυμένες σαν επαγγελματίες (Εικ. 19, 20, 21). Ένα μεγάλο μέρος της ζωγραφικής των βασιλικών τάφων, της περιόδου 2000-1800 π.Χ., απεικονίζει σκηνές πάλης (Εικ. 22, 23, 24). Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η πάλη ήταν ένα από τα πλέον αγαπητά, αν όχι το πλέον αγαπητό άθλημα των αρχαίων Αιγυπτίων. Φαίνεται ότι η πάλη είχε σκοπό να προετοιμάσει τους στρατιώτες, δεδομένου ότι απεικονίζονται συχνά σε συνδυασμό με άλλες πολεμικές ασκήσεις.³⁵ Ενώ



ΕΙΚΟΝΑ 15. Παιχνίδια με την μπάλα από την τέχνη των Αιγυπτίων. Beni- Hassan 1900 π.Χ. (Αναπαράσταση J. Wilkinson)



ΕΙΚΟΝΑ 16. Κυνήγι λιονταριού από την τέχνη των Αιγυπτίων. Από: Wolfgang Decker, *Sport und Spiel im Alten Ägypten*. V. C. H. Beck München, 1987.

³⁵ E. N. Gardiner, *AAW*, p. 7. Περισσότερα για τη φυσική αγωγή στην Αίγυπτο βλ. C. E. de Vries, «Attitudes of the Ancient Egyptians Toward Physical-Recreative Activities», Diss. Chicago 1960; K. S. Abdou, «*Sports and Games in Ancient Egypt*», Diss. Indiana Univ. 1961;



EIKONA 17. Χορός με ακροβατικές φιγούρες από την τέχνη των Αιγυπτίων. Τάφος Antefoger.



EIKONA 18. Γυναίκα μουσικός παίζει τη λύρα. Θήβα Αιγύπτου, 2000 π.Χ.



EIKONA 19. Σκηνές ακροβασίας από τους τάφους του Beni-Hassan. 1900 π.Χ. (Αναπαράσταση J. Wilkinson)

δεν μπορούμε να αρνηθούμε το γεγονός ότι η πάλη γυμνάζει και προετοιμάζει, όπως μερικά άλλα αθλήματα τους στρατιώτες, εν τούτοις δεν μπορούμε να δεχθούμε ότι η πάλη των Αιγυπτίων είχε μόνο αυτόν τον σκοπό. Δεν είναι δυνατόν ένα άθλημα το οποίο καλλιεργούνταν επί 2000 και πλέον χρόνια να απέβλεπε μόνο στην

Z. I. Habashi, «Physical Activities from the Ancient Monuments along the River Nile», in *The Physical Educator*, 24 (Main, 1967): 86-90; F. Lexa, «Physical Culture in Ancient Egypt» *New Orient*, 1 (1960): 19; J. A. Wilson, *The Burden of Egypt. An Interpretation of Ancient Egyptian Culture*, (London, 1965), pp. 332-334; N. G. Davies, «The King as Sportsman», in *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art*, 30 Sect 2 (1935): 49-53. C. D. Noblecourt, «Un petit monument commémoratif du roi athlète» *Revue d'égyptologie*, 7 (1950): 37-46; B. Van de Walle, «Les rois sportifs de l'ancienne Égypte», in *CdE*, 13 (1938): 234-57; J. A. Wilson, «Ceremonial Games in the New Kingdom», in *JEA*, 19 (1931): 211-220; J. C. Herbert, «Les jeux de société en Égypte», in *Archaeologia*, 8 (1960): 53-55. Για περισσότερη βιβλιογραφία βλ. W. Decker, *Annotierte Bibliographie zum Sport im alten Ägypten*, (Sankt Augustin, 1978). Για την ικανότητα των Αιγυπτίων στη χρήση του τόξου βλ. A. C. Western, «Woods Used in Egyptian Bows and Arrows», *Journal of Egyptology*, 81 (1955): 77-94. Για πιθανή τέλεση ταυρομαχιών βλ. J. M. Galan, «Bullfight Scenes in Ancient Egyptian Tombs», *Journal of Egyptology*, 80 (1994): 81-96. Για μια ενδιαφέρουσα άποψη σχετικά με την ξιφομαχία βλ. J. Beck, «Fencing in Ancient Egypt», in *Race*, 11 (2002): 7-15. Για τις αθλητικές δραστηριότητες του Φαραώ βλ. W. Decker - J. P. Thuillier, *Le Sport dans L'Antiquité* (Paris 2004) pp. 17-58. W. Decker, *Pharao und sport* (Mainz 2006), passim. Για ένα πιθανό βασιλικό κυνήγι ελέφαντα στην αρχαία Αίγυπτο βλ. F. Taterka «An intriguing Inscription from Hatshepsut's Punt Portico Mentioning a Royal Elephant Hunt» *Agypten und Levante* 32 (2022): 373-392.



ΕΙΚΟΝΑ 20. Σκηνή ακροβασίας από την τέχνη της Αιγύπτου. Από: Wolfgang Decker/Michael Herb, Bildatlas zum sport im Alten Ägypten, 2. Abbildungen, Leiden, E. J. Brill, 1994.



ΕΙΚΟΝΑ 21. Σκηνή ακροβασίας από την τέχνη της Αιγύπτου. Από: Wolfgang Decker/Michael Herb, Bildatlas zum sport im Alten Ägypten, 2. Abbildungen, Leiden, E. J. Brill, 1994.



ΕΙΚΟΝΑ 22. Σκηνή πάλης παιδών από την τέχνη της Αιγύπτου. Από: Wolfgang Decker, Sport und Spiel im Alten Ägypten. V. C. H. Beck München, 1987.



ΕΙΚΟΝΑ 23. Σκηνές πάλης από αναπαράστασεις των τάφων του Beni-Hassan. 1900 π.Χ. (Αναπαράσταση J. Wilkinson).

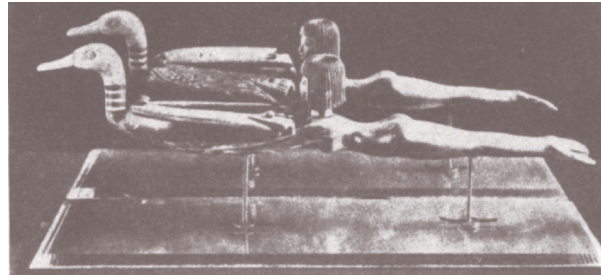


ΕΙΚΟΝΑ 24. Σκηνή πάλης από την τέχνη των Αιγυπτίων. Τοιχογραφία από τους τάφους του Beni -Hassan. 1900 π.Χ.

προετοιμασία των πολεμιστών. Η άποψη ότι οι παλαιστές, που απεικονίζονται στην Αιγυπτιακή τέχνη, είναι επαγγελματίες δεν φαίνεται να ευσταθεί.

Νεότεροι ερευνητές, με στοιχεία από τις αρχαιολογικές ανασκαφές, υποστηρίζουν ακριβώς το αντίθετο.³⁶ Ένα από τα πλέον αγαπητά σπορ της αρχαίας Αιγύπτου ήταν η τοξοβολία όπως φαίνεται από τις πολυάριθμες απεικονίσεις του αθλήματος στην τέχνη της εποχής. Οι Αιγύπτιοι ευγενείς και βασιλείς συχνά επιδείκνυαν την δεξιότητά τους στην τοξοβολία όπως φαίνεται από τις διάφορες παραστάσεις αλλά και από τα κείμενα που άφησαν.

Η κολύμβηση ήταν ένα ακόμα αγαπητό στους Αιγυπτίους άθλημα, όχι μόνο ανδρικό αλλά και γυναικείο, όπως απεικονίζεται στους βασιλικούς τάφους που βρέθηκαν (Εικ. 25, 26). Η αγάπη των Αιγυπτίων γι' αυτή

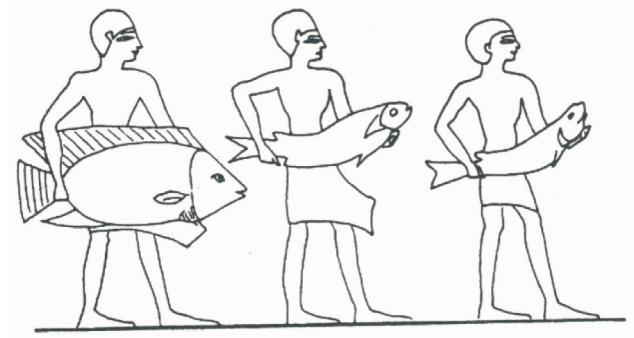


ΕΙΚΟΝΕΣ 25-27. Σκηνές κολύμβησης από Αιγυπτιακά σύμβολα. Από το 2000 έως το 1400 π.Χ. Musée du Louvre.

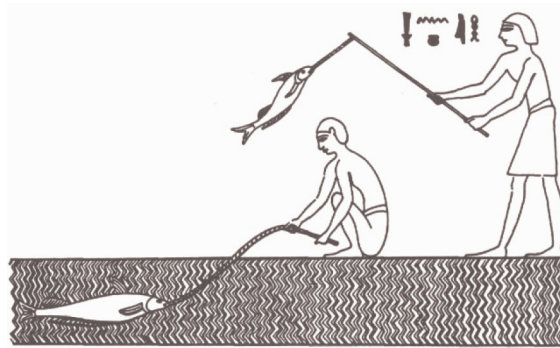
³⁶ SGAE, pp. 76-77. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την πάλη στην αρχαία Αίγυπτο βλ. pp. 71-82.

ήταν μια λογική συνέπεια της καθημερινής τους ασχολίας στις περιοχές γύρω από τον Νείλο. Απ' ότι φαίνεται γνώριζαν πολλά είδη κολύμβησης³⁷ (Εικ. 27).

Αν κρίνει κανείς από την τέχνη των αρχαίων Αιγυπτίων, τότε μπορεί εύκολα να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το ψάρεμα ήταν προσφιλή δραστηριότητα (Εικ. 28, 29). Η πυγμαχία, αν και όχι τόσο αγαπητή όσο η πάλη, εμφανίζεται στην τέχνη των Αιγυπτίων (Εικ. 30). Σκηνές κωπηλασίας υπάρχουν αρκετές στην τέχνη, ιδιαίτερα μετά την 17η δυναστεία (Εικ. 31). Είναι βέβαιο ότι οι αρχαίοι Αιγύπτιοι ήταν ένας δραστήριος λαός που αγαπούσε τις διάφορες δραστηριότητες και τα διάφορα αθλήματα, πράγμα που γίνεται γνωστό από τα αρχαιολογικά ευρήματα των τελευταίων εκατό και πλέον χρόνων. Ένα άλλο ιδιαίτερα αγαπητό άθλημα το οποίο, εκτός των άλλων, προετοίμαζε τους πολεμιστές για τη μάχη, ήταν το λεγόμενο Tahtib που στην ουσία ήταν



ΕΙΚΟΝΑ 28. Αιγύπτιοι ψαράδες από τοιχογραφία του 1800 π.Χ.



ΕΙΚΟΝΑ 29. Ψάρεμα με άγκιστρο από την αιγυπτιακή τέχνη. Τοιχογραφία του 1800 π.Χ.



ΕΙΚΟΝΑ 30. Σκηνή πυγμαχίας από την τέχνη των Αιγυπτίων. Θήβα Αιγύπτου 1350 π.Χ. Από: Wolfgang Decker, *Sport und Spiel im Älten Agypten*. V. C. H. Beck München, 1987.

³⁷ Για αναφορές βλ. *Sgae*, pp. 90-91, 194 n. 74. Επ. βλ. W. Decker, «Le Sport dans la décoration murale des tombes privées de l'Égypte Pharaonique», in *Spectacle Sportifs*, (1993): 443-462. W. Decker/J.P. Thuillier, *Le Sport dans l'Antiquité*, ό.π., pp. 54-57.



ΕΙΚΟΝΑ 31. Σκηνή κωπηλασίας από την αιγυπτιακή τέχνη. Από: Wolfgang Decker, *Sport und Spiel im Alten Ägypten*. V. C. H. Beck München, 1987.

μια αναμέτρηση των πολεμιστών με ραβδιά όπως φαίνεται από απεικονίσεις στην πυραμίδα του Sahourê. Ένα παρόμοιο άθλημα-παιχνίδι με το ίδιο όνομα λαμβάνει χώρα σε διάφορα μέρη της Αιγύπτου.³⁸

Φοίνικες

Οι Φοίνικες ως λαός, εμφανίζονται γύρω στα 2900 π.Χ. έχοντας αναπτυχθεί στις ανατολικές ακτές της Μεσογείου και συγκεκριμένα μεταξύ Συρίας και Παλαιστίνης. Στον Όμηρο³⁹ αναφέρονται πολλές φορές ως έμποροι, θαλασσοπόροι και άριστοι τεχνίτες. Γίνεται σαφές από τις Ομηρικές περιγραφές ότι οι Φοίνικες είχαν καλές εμπορικές σχέσεις με τη μυκηναϊκή Ελλάδα, κάτι που αποδεικνύεται σήμερα από τα αρχαιολογικά ευρήματα. Οι Φοίνικες⁴⁰ ήταν λαός σημιτικής καταγωγής, γνωστός τόσο στη Βίβλο, όσο και στα Ομηρικά έπη με το όνομα «Σιδώνιοι», πιθανότατα λόγω της μεγαλύτερης και πλέον σπουδαίας τους πόλης της Σιδώνας. Ο Ηρόδοτος⁴¹ αναφέρει ότι η καταγωγή τους είναι από τα μέρη της Ερυθράς Θάλασσας. Οι Έλληνες την εποχή εκείνη, λέγοντας Ερυθρά Θάλασσα, εννοούσαν την περιοχή του σημερινού Περσικού κόλπου. Η ιδιότητα των κατοίκων της Φοινίκης ως θαλασσοπόρων εμφανίζεται πολύ αργότερα δεδομένου ότι στα Αιγυπτιακά αρχεία ως τέτοιοι εμφανίζονται μόνο οι Μινωίτες.⁴²

Σπουδαιότερες πόλεις των Φοινίκων ήταν, εκτός από τη Σιδώνα, η Τύρος, η Βύβλος, η Άκκα κ.λπ. Η Βύβλος ήταν για πολλά χρόνια το σπουδαιότερο λιμάνι της περιοχής όπως φαίνεται από τα Αιγυπτιακά κείμενα. Η τέχνη των Φοινίκων έχει τη δική της σφραγίδα, με εμφανή όμως τα δείγματα επιρροής από την Αιγυπτιακή και Μεσοποταμιακή τεχνοτροπία. Η γραφή τους, για πολλά χρόνια, ήταν η σφηνοειδής, πλην όμως γύρω στο 1000 π.Χ. ή νωρίτερα ανακάλυψαν το αλφάβητο. Πιστεύεται ότι οι Φοίνικες εκτός από το αλφάβητο προήγαγαν τις επιστήμες της αστρονομίας και των μαθηματικών, και προσπάθησαν, πολλές φορές, να προσδιορίσουν τη θέση μερικών ουράνιων σωμάτων για να προσανατολισθούν στις μεγάλες θαλασσινές τους περιπέτειες.

Η δύναμη και η επεκτατική πολιτική των Ασσυρίων δεν τους άφησαν πολλά περιθώρια. Η παρακμή τους εμφανίζεται τη στιγμή που οι Ασσύριοι και οι Βαβυλώνιοι ήθελαν να επεκταθούν στην περιοχή της Συρίας. Το 675 π.Χ. οι Ασσύριοι κυριεύσαν τη Σιδώνα και άλλες μικρότερες πόλεις και εκατό περίπου χρόνια αργότερα, το 573 π.Χ., η Τύρος, η οποία ήταν και η μοναδική ανεξάρτητη πόλη των Φοινίκων, έπεσε στα χέρια των Βαβυλωνίων.

³⁸ A.P. Boulad, *Modern Tahtib. Egyptian Baton Martial and Festive Art* (France, 2014), passim. Ο συγγραφέας περιγράφει τον τρόπο που παίζεται-διεξάγεται η πολεμική αυτή τέχνη, το μήκος των ραβδιών και τη συμμετοχή στην εορταστική εκδήλωση.

³⁹ Βλ. *Ιλιάδα* 23.744-745, 6.291, *Οδύσσεια* 13.272, 14.288.

⁴⁰ Το όνομα «Φοίνικες» έχει ελληνική προέλευση και προέρχεται από την ομηρική λέξη «φοίνιος» που σημαίνει κόκκινος, «Φοίνιζ» κατά τον Όμηρο είναι ο πορφυρένιος. Φοίνισσα κατά τον Όμηρο είναι η γυναίκα της Φοινίκης.

⁴¹ Ηρόδοτος, 1.1, 2.44, 7.89. Ο Ηρόδοτος τους εμφανίζει να έχουν εμπορικές σχέσεις με τους Αιγυπτίους, Ασσυρίους και Έλληνες. Ο ιστορικός εμφανίζει την ίδρυση της Φοινικής πόλης Τύρου 2300 χρόνια πριν τη δική του εποχή (2.44): «Έφασαν γάρ ἅμα Τύρω οἰκίζομένη καὶ τὸ ἶρὸν τοῦ θεοῦ ἰδρυθῆναι, εἶναι δὲ ἔτεα ἅπ' οὐ Τύρον οἰκέουσι τριηκόσια καὶ διςχίλια· εἶδον δὲ ἐν τῇ Τύρῳ καὶ ἄλλο ἶρὸν Ἡρακλέος ἐπονυμῆν ἔχοντος Θασίου εἶναι».

⁴² Με το όνομα «Κέφτιου» οι αρχαίοι Αιγύπτιοι, πιθανότατα, αποκαλούσαν τους κατοίκους της μινωικής Κρήτης. Αυτό γίνεται γνωστό από την ερμηνεία της Αιγυπτιακής γραφής της περιόδου της 18ης Δυναστείας (1500 περίπου π.Χ.). Είναι πιθανό, στο τέλος της 2ης π.Χ. χιλιετίας, με αρχές της πρώτης χιλιετίας, να ανέπτυξαν οι Φοίνικες τη μεγαλύτερη ναυτική τους δραστηριότητα. Αυτή είναι και η περίοδος κατά την οποία αρχίζει η εξάπλωση της επιρροής τους σε πολλά μέρη της Μεσογείου και της Βορείου Αφρικής. Η δραστηριότητά τους στη θάλασσα και η κυριαρχία τους σε πολλούς τομείς του εμπορίου, εμφανίζονται μετά την παρακμή της Αιγύπτου και την εξάρτησή τους από τους τελευταίους.

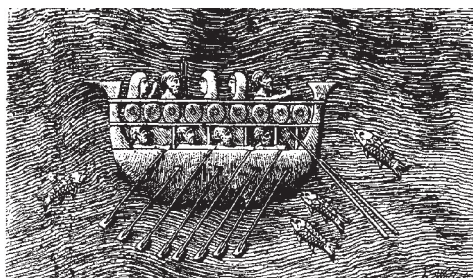
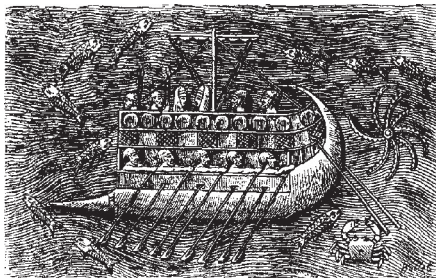
Οι Φοίνικες από πολύ νωρίς γνώριζαν καλά τη χρήση του αλόγου και τις αρματοδρομίες. Την αγάπη τους για τα άλογα ίσως να την είχαν πάρει από τους Έλληνες, αφού οι δύο αυτοί λαοί, όπως προαναφέραμε, βρίσκονταν σε συνεχή επαφή. Σκηνές που παρουσιάζουν κινήγι αγρίων ζώων δεν είναι σπάνιες στην τέχνη τους. Εκεί όμως που οι Φοίνικες είχαν αναπτύξει μεγάλη δεξιότητα ήταν η κωπηλασία και γενικά η χρήση των πλοίων.



ΕΙΚΟΝΑ 32. Σκηνή κωπηλασίας από την τέχνη των Φοινίκων. Αρχαιολογικό Μουσείο Βηρυτού (Λίβανος).



ΕΙΚΟΝΑ 33. Σκηνή κωπηλασίας από την τέχνη των Φοινίκων. Musée du Louvre.



ΕΙΚΟΝΕΣ 34-35. Κωπηλάτες από την τέχνη των Φοινίκων. Musée du Louvre.

Τα περισσότερα έργα τέχνης που άφησαν έχουν ως αντικείμενό τους την κωπηλασία (Εικ. 32, 33, 34, 35).

Κινέζοι

Ο πολιτισμός της Κίνας άρχισε μεταξύ του τέλους της 3ης π.Χ. χιλιετίας και των αρχών της δεύτερης π.Χ. χιλιετίας, όπως φαίνεται από τις μελέτες των διαφόρων αρχαιολόγων. Η εμφάνιση του πολιτισμού αυτού συμπίπτει με ένα πολύ σπουδαίο γεγονός για την ανάπτυξη και καλλιέργεια των τεχνών: την εκμάθηση της επεξεργασίας του χαλκού. Δηλαδή η αρχή του πολιτισμού της Κίνας θεωρείται και η αρχή της Χάλκινης Εποχής. Χαρακτηριστικό γνώρισμα του πολιτισμού αυτού, όπως και του Αιγυπτιακού, είναι η συνέχεια και η ενότητα που παρουσιάζει διά μέσου των αιώνων.